

ZMNE STRATÉGIAI VÉDELMI KUTATÓKÖZPONT

ELEMZÉSEK – 2005/3

1581 Budapest Pf. 15 Tel: 432-90-92 Fax: 432-90-58

AZ ÁLLAMEGYESÍTŐ, A NYUGATOS ÉS A KLÁNOS: A POSZT-SZOVJET TÉRSÉG 21. SZÁZADI „FORRADALMAI”

A Szovjetunió 1991-es megszűntetésével együtt lezajlott poszt-szovjet rendszerváltásokat követően – a grúzai, majd az ukrainai, legutóbb pedig a kirgizisztáni események kapcsán – az elmúlt két évben újra hasonló jelentőségűnek minősített változásoknak lehettünk tanúi. A kommentárok döntő többsége ehhez az értékeléshez azt is hozzáteszi: itt valamiféle dominóhatás érvényesült, ami végigkigyózik az egész poszt-szovjet térségen, és csupán a sorrend és az időpont kérdéses. Elemzésünkben azt próbáljuk megvizsgálni, hogy miképpen értékelhetők az említett változások, milyen közös és eltérő jellemzőik vannak, és valóban következnek-e az ezekből bármiféle dominólogika.

A volt Szovjetunió három, földrajzilag jól elkülöníthető részén mentek végbe jelentős politikai fordulatok. Időrendben: a dél-kaukázusi régióban (Grúzia, 2003. november), az európai térségben (Ukrajna, 2004. december) és Közép-Ázsiában (Kirgizisztán, 2005. április), s ily módon mindhárom térségből mintát szolgáltatott – a médiából kölcsönzött kifejezéssel élve – a „forradalmakra”.

A három országban végbement változások valóban egy sor közös jellemzővel bírnak. Mindegyik valamilyen választáshoz (parlamentari vagy elnökválasztáshoz) kötődött, s a választási csalások elleni tömeges tiltakozások eredményeként valamennyi esetben új elnök került hatalomra egy viszonylag rövid (egy-két hetes) akciósorozat után.¹ A közös jellemzők között emlegették még – elsősorban a hatalomváltásokkal nem rokonszenvezők –, hogy azok jól szervezett módon és nagyon hasonló forgatókönyv alapján, valamint külföldi (elsősorban amerikai kormányzati és nem kormányzati) források, illetve az először a Milosevics-rezsim sikeres megdöntése kapcsán megismert technikák felhasználásával mentek végbe. Az említett országok közös politikai nevezőjeként jelölték meg az elemzők azt is, hogy mindhárom rendszer saját helyi értékén mérve a „puha autoritárius” berendezkedések kategóriájába tartozott, annyiban legalábbis, hogy a hatalmon lévők nem tudták, illetve nem akarták ellehetetleníteni az ellenzéki tevékenység valamilyen formáját. Végül pedig, a hasonló jellemzők sorát gyarapította az is, hogy a három hatalomváltás viszonylag rövid időn – másfél éven – belül zajlott le, ami valamiféle dominó-effektus látványát keltette.

Amennyiben azonban a fenti jellemzőket tovább elemezzük, illetve egyéb fontos mozzanatokat tárunk fel, az összkép jelentősen változik, és inkább az egyes hatalomváltások egyedisége kerül előtérbe.

Először is arra kell felhívni a figyelmet, hogy a békés–erőszakos skálán mérve három különböző modellt láthatunk megvalósulni. Az egyik oldalon az ukrán eset áll, amelynek során – jóllehet utcai tömegdemonstráció támogatásával – tulajdonképpen békés, jogi úton érték el a kívánt változást az ellenzéki erők (a hatalom intézményei ellen nem történt támadás, a választások megismétlése eredményesnek bizonyult). A másik végletet a kirgiz példa szolgáltatja, amely – azzal, hogy a tömegek megtámadták és elfoglalták a hatalom helyi és központi szerveit, és fogságba ejtettek vezetőket, továbbá arra kényszerítették az elnököt, hogy külföldre meneküljön – az erőszakos modellt jelenítette meg. A köztes verziót a grúz hatalomváltás példázza, mert ennek során keveredtek a békés és erőszakos elemek (de pl. ez utóbbiak nem vezettek oda, hogy az ország elnökének el kelljen menekülnie az országból, aki azóta is jogi és anyagi biztonságban él Grúziában).

A különbözőségek sorában a következő fontos momentum, hogy más-más tényezők motiválták a változásokat. A gazdasági-szociális helyzet gyökeresen eltért a három országban. Míg Kirgizisztánban és Grúziában a társadalmi nyomor ténylegesen ösztönözhetette a változás mellett kiállókat, addig Ukrajnában – az 1999-től tartó állandó (időnként kétszámjegyű) gazdasági növekedés miatt – ez egyáltalán nem volt számottevő tényező. A grúzai hatalomváltás legfontosabb specifikuma az államegyesítés volt. Ebben az országban 2003-ig három – kurrens szakszóval élve – működésképtelen állam² volt: Dél-Oszétia, Abházia és Adzsária, amelyek felett a grúz központi hatalom nem gyakorolt semmilyen befolyást. Szaakasvili ellenzéki programjának legfőbb eleme az ország működőképessé tétele és a szuverenitás kiterjesztése volt az említett országrészekre. Ukrajnában a Kucsma elnök iránt megnyilvánuló közutálaton és a hatalom képviselőinek politikai gyilkosságokban való részességén túl a hatalomváltás legfontosabb motívuma a nyugati orientáció meghirdetése volt, ami egyszerre jelentette a nyugat-európai políti-

¹ Grúziában Eduard Sevarnadzét Mihail Szaakasvili váltotta fel az államfői poszton; a megismételt ukrán választásokon Viktor Jusczenko nyerte el az elnökséget az akkor hivatalban lévő államfő által támogatott Viktor Janukoviccsal szemben; Kirgizisztánban pedig a lemondásra kényszerült Aszkar Akajevet Kurmanbek Bakijev váltotta fel ideiglenes elnökként.

² Ezeket az államokat senki sem ismerte/ismeri el, bár magukat független államként definiálták, és az állami lét különböző attribútumaival is felruházták magukat.

kai berendezkedéshez való közeledést és az euro-atlanti integrációs politika gyakorlatba történő átültetését. Kirgizisztánban a fordulat leginkább a klánrendszer belső erőátrendeződéseként fogható fel a dinasztikus elemek meggyökeresedésének megakadályozása céljából. Ezt az értelmezést meggyőzően támasztja alá, hogy az ellenzék nem fogalmazott meg alternatív programot sem a bel-, sem a külpolitikát illetően a hatalmváltás során.

A poszt-szovjet térségben rendkívül befolyásos orosz tényező is nagyon eltérő szerepet játszott a hatalmváltásokban. Míg Ukrajnában a Kreml teljes politikai súlyával, Putyin személyes kiállásával, hatalmas pénzeket mozgósítva és politikai tanácsadó csapatát Kijevbe küldve masszívan beavatkozott az ukrán belpolitikába a régi hatalom oldalán, addig a grúz esetben a grúziai születésű és a grúz nyelvet beszélő orosz külügyminiszter volt az, aki a válság csúcspontján rábeszélte Sevarnadzét a lemondásra. A kirgiz hatalmváltás során az orosz vezetés mindvégig látványosan passzívan szemlélte az eseményeket, és többek között azzal könnyítette meg a válság lezárását, hogy befogadta az elűzött elnököt, és zökkenőmentesen folytatta a kapcsolatokat, immár az új vezetéssel.

Az orosz tényező egy másik fontos biztonságpolitikai aspektusra is felhívja a figyelmet. Arról van szó, hogy mindhárom hatalmváltáson átment országban van orosz katonai támaszpont: Grúziában három,³ Ukrajnában⁴ és Kirgizisztánban⁵ egy-egy. A támaszpontok egyik országban sem okoztak feszültséget a hatalmváltások során, az új kirgiz és ukrán vezetés sem kérdőjelezi meg azokat, Grúziában pedig a támaszpont(ok) mielőbbi felszámolásában az új vezetés is a korábbi rezsim politikáját folytatja.⁶ A kirgizisztáni orosz bázis megnyitásával egyébként az az egyedülálló és politikailag pikáns helyzet állt elő, hogy az ország két, egymással geopolitika vetélkedést folytató hatalom katonai jelenlétének ad otthont, mivel az Afganisztán elleni hadjárat során az országban egy amerikai légbázis kialakítására is sor került (a két támaszpont egyébként mindössze 35 kilométerre található egymástól).

További különbségeket fedezhetünk fel abban, hogy milyen volt az ellenzék, és milyen tudatossággal készült a hatalmváltásra. Ebből a szempontból leginkább Kirgizisztán lóg ki a sorból, mivel – szemben a másik két országgal, ahol szerződéses alapokon nyugvó, részletekig kidolgozott ellenzéki együttműködés alakult ki egy elismert, közös vezetővel az élen – itt a hatalom tulajdonképpen váratlanul, előkészítetlenül hullott a nem egységes, program nélküli ellenzék kezébe, amelynek nem volt első számú vezetője.

Ami a dominó-hatást illeti, ez a tétel sem látszik beigazolódni. Először is, minden hasonló várakozással ellentétben sem Belaruszban (2004 őszén) sem Moldáviában (2005 tavaszán) nemhogy nem következett be ilyen jellegű hatalmváltás, de még a közelébe sem jutottak annak. A fennálló rendszerek ugyanis meglehetősen stabilak maradtak. Ez azt jelzi, hogy a hatalmváltási technológiák (nyomásgyakorlás utcai demonstrációkkal, párhuzamos szavazatszámolás, nemzetközi nyomás stb.) alkalmazása nem hozza meg automatikusan a három tárgyalt országban tapasztalt eredményeket. Félrevezető az a szemlélet is, amely abból kiindulva, hogy poszt-szovjet térségben mind a mai napig a hasonlóság dominál, egy kalap alatt kezeli ezeket az országokat. Az eddig Grúziában, Ukrajnában és Kirgizisztánban történelemből nem következik az, hogy rövid időn belül néhány országban hasonló fordulatokra számíthatnánk, a különböző típusú hatalmváltások esélyét elsősorban a helyi sajátosságok, a helyi problémák fogják meghatározni.

Választások a poszt-szovjet térségben a következő években

	parlamenti választások	elnökválasztás
Azerbajdzsán	2005 november	2008 október
Belarusz	2008 november	2006
Tadzsikisztán	2010 február	2006 november
Kazahsztán	2009 október	2006 november
Üzbegisztán	2009 december	2007 január
Oroszország	2007 november	2008 március
Örményország	2007	2008
Türkmenisztán	2009	életfogytiglan

³ Grúziában mind a mai napig három orosz katonai támaszpontot tartanak fenn a grúz fennhatóság alatt álló Ahalkalakiban, illetve a szakadár Abháziában lévő – következképpen Tbiliszi fennhatósága alól kivontan létező – Batumiban és Gudautében, az ott szolgáló orosz katonák létszámát pedig 5-7 ezerre becsülik.

⁴ Ukrajnában az 1997-ben 20 évre megkötött szerződés alapján állomásozik az orosz Fekete-tengeri flotta (Szevasztopol központtal).

⁵ Itt nem volt orosz bázis a Szovjetunió felbomlása után, de az amerikai katonai jelenlét közép-ázsiai megjelenése után az orosz vezetés egy, inkább demonstratív célokat szolgáló légbázist hozott létre az országban 2003 októberében.

⁶ A Tbiliszi által sürgetett kivonás menetrendjéről mindeddig nem sikerült megállapodni, mert míg a grúz fél 3-3,5 évben gondolkodik, az oroszok 11 év alatt szeretnék ezt végrehajtani.